

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА
ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ**

Виконав: студент 2 курсу,
групи 8.0532-3-1
спеціальність: 053 Психологія
Гришин Дмитро Віталійович
Керівник: д. психол. н., професор
кафедри психології Клопота Є. А.
Рецензент: д.психол.н., професор
кафедри психології Горбань Г.О.

Запоріжжя

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Гришину Дмитру Віталійовичу

1. Тема роботи Відповідальність як складова професіоналізму фахівців авіаційної галузі.
керівник роботи Клопота Є. А., д. психол.н., професор, професор кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «26» 09 2023 року №1504-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
5. Перелік графічного матеріалу: 1 таблиця, 1 рисунок.
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Клопота Є.А., професор		
Розділ 1	Клопота Є.А., професор		
Розділ 2	Клопота Є.А., професор		
Розділ 3	Клопота Є.А., професор		
Висновки	Клопота Є.А., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий 2023р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2023р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2023р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2023р.	Виконано
6	Передзахист	жовтень 2023р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2023р.	Виконано

Студент _____ Гришин Д.В.

Керівник роботи _____ Клопота Є А.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Грединарова О.М.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 55 сторінок, 1 рисунок, 1 таблиця, 72 джерела, 11 з яких іноземною мовою.

Мета роботи полягає у теоретичному дослідженні специфіки відповідальності фахівців авіаційної галузі як складової професіоналізму.

Об'єкт дослідження – професійна відповідальність фахівців.

Предмет – специфіка відповідальності фахівців авіаційної галузі як складової професіоналізму.

В основу дослідження покладено припущення про те, що професійна відповідальність фахівців авіаційної галузі характеризуються певною специфікою, що проявляється у змісті її структурних компонентів: когнітивного, мотиваційно-вольового, афективного та діяльнісного.

Методи дослідження: Теоретичні: теоретико-методологічний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми; систематизація та узагальнення наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження.

Наукова новизна дослідження полягають у тому, що:

- теоретично досліджено специфіку відповідальності фахівців авіаційної галузі як складової професіоналізму; розроблено структурну модель професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі; розширено, уточнено та доповнено вивчення наступних психологічних явищ: локус контролю, вольові якості, соціально-відповідальна поведінка, саморегуляція поведінки; набуло подальшого розвитку вивчення структури та змісту професійної відповідальності; здійснено подальший розвиток теорії професійної відповідальності.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ, КОНТРОЛЬ, КОМПОНЕНТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ФАХІВЕЦЬ, ВПЛИВ, САМОРЕАЛІЗАЦІЯ, КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ, ОСОБИСТІСТНА ЯКІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

SUMMARY

Grishin D.V. Responsibility as a Component of the Professionalism of Aviation Industry Specialists

Master's thesis: 55 pages, 1 figure, 1 table, 72 sources, 11 of which are in a foreign language.

The purpose of the work is to conduct a theoretical study of the specifics of the responsibility of specialists in the aviation industry as a component of professionalism.

The object of research is the professional responsibility of specialists.

The subject is the specificity of the responsibility of specialists in the aviation industry as a component of professionalism.

The research is based on the assumption that the professional responsibility of aviation industry specialists is characterized by a certain specificity, which is manifested in the content of its structural components: cognitive, motivational, volitional, affective and activity.

Research methods: Theoretical: theoretical and methodological analysis of the current state of the researched problem; systematization and generalization of scientific psychological and pedagogical literature on the problem of research.

The scientific novelty of the research is:

- theoretically studied the specificity of the responsibility of specialists in the aviation industry as a component of professionalism; a structural model of the professional responsibility of specialists in the aviation industry has been developed; the study of the following psychological phenomena as locus of control, volitional qualities, socially responsible behavior, self-regulation of behavior has been expanded, clarified and supplemented; the study of the structure and content of professional responsibility has been further developed; further education of the theory of professional responsibility has been carried out.

Keywords: PERSONAL RESPONSIBILITY, CONTROL, COMPONENTS OF RESPONSIBILITY, SPECIALIST, INFLUENCE, SELF-ACTUALIZATION, KEY ASPECT, PERSONAL QUALITY, RESPONSIBILITY.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	10
1.1. Відповідальність як психологічний феномен.....	10
1.2. Структурна організація відповідальності особистості.....	21
1.3. Професійна відповідальність як складова професіоналізму.....	23
РОЗДІЛ 2. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ.....	28
2.1. Психологічні характеристики професійної діяльності фахівців авіаційної галузі.....	28
2.2. Особливості професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі.....	32
2.3. Психологічні умови розвитку професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі	34
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена вимогами світового та національного ринку праці, адже досягнення довгострокових економічних цілей держави залежить від компетентності фахівців і створення потужного кадрового резерву в сфері авіаційних технологій. Підвищення продуктивності та оптимізація роботи фахівців можливі завдяки більш активному й відповідальному ставленню до завдань, процесу та результатів їхньої діяльності.

Для фахівців в галузі авіаційних технологій важливість високого рівня професійної відповідальності є надзвичайною, оскільки їх діяльність пов'язана з великою складністю. Процес розробки та операційного використання складних технічних систем, таких як літальні апарати, повинен бути максимально надійним і безпечним для людей і навколишнього середовища. У зв'язку з цим важливо створити психологічні умови для розвитку професійної відповідальності фахівців у галузі авіаційних технологій.

Проблема відповідальності була предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних дослідників. Увага науковців зосереджувалася, зокрема, на вивченні її структурних складових (С. Баранова, Л. Татомир), критеріїв та показників (Н. Крошка, М. Савчин), вікових особливостей розвитку (І. Бех, І. Булах, М. Боришевський, Р. Павелків, І. Тимощук).

Основою для вивчення відповідальності як складової професіоналізму стали дослідження, проведені українськими вченими, якими вивчались специфіка розвитку професійної свідомості психологів-практиків (Н. Шевченко), психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі (Н. Крошка), соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління (С. Баранова), становлення

відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника (О. Патинок), психологічні детермінанти відповідальності менеджерів (О. Лазорко). Сучасними зарубіжними науковцями досліджуються концептуальні основи професійної відповідальності (S. Delacroix, M. Davis, T. Ehrlich), професійна відповідальність працівників судів (C. Braga Da Silva), питання професійної відповідальності в міжнародній юридичній практиці (R. Goebel, A. Sebok).

У той же час, в психологічних дослідженнях недостатньо представлено емпіричних даних щодо особливостей професійної відповідальності фахівців технічних спеціальностей, зокрема у сфері авіаційної галузі. Врахування певних аспектів розвитку професійної відповідальності може покращити кваліфікацію фахівців, сприяти їх професіоналізму та готовності до самовдосконалення.

Таким чином, соціально-економічна значущість проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми дослідження: «Відповідальність як складова професіоналізму фахівців авіаційної галузі».

Об'єкт дослідження – професійна відповідальність фахівців.

Предмет дослідження – специфіка відповідальності фахівців авіаційної галузі як складової професіоналізму.

Мета дослідження полягає у теоретичному дослідженні специфіки відповідальності фахівців авіаційної галузі як складової професіоналізму.

В основу дослідження покладено припущення про те, що професійна відповідальність фахівців авіаційної галузі характеризуються певною специфікою, що проявляється у змісті її структурних компонентів: когнітивного (система засвоєних знань про сутність професійної відповідальності; розуміння норм та стандартів професійної діяльності; знання професійних завдань та обов'язків), мотиваційно-вольового (мотиви і смисли відповідальної поведінки; професійно-важливі якості; вольові якості; соціальна відповідальність; здатність до професійного розвитку), афективного (емоційна стійкість; професійна етика; моральна свідомість;

позитивне ставлення до праці) та діяльнісного (дотримання процедур та норм безпеки; відповідальне ведення документації; реагування на нештатні ситуації).

Згідно з поставленою метою визначено такі завдання:

- 1) здійснити міждисциплінарний теоретичний аналіз дослідження проблеми відповідальності особистості;
- 2) розкрити психологічні характеристики професійної діяльності фахівців авіаційної галузі;
- 3) розробити структурну модель професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі;
- 4) охарактеризувати особливості відповідальності фахівців авіаційної галузі як складової професіоналізму;

Методи дослідження. Теоретичні: теоретико-методологічний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми; систематизація та узагальнення наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- теоретично досліджено специфіку відповідальності фахівців авіаційної галузі як складової професіоналізму;
- розроблено структурну модель професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі;
- розширено, уточнено та доповнено вивчення наступних психологічних явищ: локус контролю, вольові якості, соціально-відповідальна поведінка, саморегуляція поведінки;
- набуло подальшого розвитку вивчення структури та змісту професійної відповідальності; здійснено подальший розвиток теорії професійної відповідальності.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Відповідальність як психологічний феномен

Категорія відповідальності охоплює широкий спектр сфер та рівнів людської діяльності, починаючи з індивідуальної особистості і закінчуючи суспільством в цілому. Важливість питань відповідальності виявляється не лише на індивідуальному рівні, а й на соціальному та колективному. Ця категорія глибоко взаємодіє з питаннями свободи, вибору і життєвої долі. Відповідальність визнається однією з ключових особистісних рис, яка виражається в її характері, почуттях, самосвідомості і різних аспектах поведінки. Одночасно, як характеристика міжособистісних відносин, відповідальність стає індикатором моральної зрілості та регулювання соціальних відносин. З огляду на різноманітність цієї категорії, сучасні наукові дослідження розглядають відповідальність як складну проблему, яка охоплює психологію, філософію, етику, соціологію, педагогіку, екологію, політологію та інші галузі науки.

Питання відповідальності є складним і має багато аспектів. Воно було обговорене в працях численних філософів, педагогів і психологів, включаючи Платона, Аристотеля, В. Сухомлинського, Я. Коменського, А. Макаренка, К. Ушинського, Г. Сковороду, І. Бєха [5, 25, 41, 47, 53].

В межах нашого дослідження ми вивчаємо проблематику професійної відповідальності, яка є однією з форм відповідальності особистості у сфері авіаційної галузі. Дослідження питань відповідальності в контексті професійної діяльності особистості має корені у роботах видатних українських і зарубіжних авторів, зокрема А. Маслоу [26], К. Роджерса [37] та Дж. Роттера [69].

Питання відповідальності особистості завжди відзначалося недостатньою феноменологічною розробкою і знаходилося в центрі уваги як філософської, так і психологічної літератури з давніх часів. Навіть на ранніх етапах історії Русі, в книзі «Повість тимчасових літ», написаній наприкінці X століття, можна знайти вказівки на тему відповідальності. За свідченням І. Срезневського, який вивчав це твір, термін «відповідь», який використовувався в літопису того періоду, був близький за значенням до поняття «відповідальність». Саме слово «відповідальність» з'явилося в науковій праці А. Бейна «Емоції і воля» в 1865 році. У той час цей термін асоціювався із поняттям карності, оскільки обговорення відповідальності неминуче включало питання обвинувачення, засудження і покарання. У своїх роботах XIX століття вчений Дж. Ст. Мілль також, як і А. Бейн, пов'язував відповідальність з покаранням [46].

В сучасний час поняття відповідальності розглядається в багатьох суспільних науках, проте найбільш глибоке обґрунтування цього поняття можна знайти у філософському та юридичному дискурсах. Правова відповідальність становить зовнішню її складову на індивідуальному рівні і пов'язана з обов'язками та правами людини в контексті суспільства. Ця форма відповідальності притаманна людині як складовій частині суспільства, яка виконує певні соціальні ролі і має свої правові зобов'язання. Моральна відповідальність, з іншого боку, є етичною та внутрішньою складовою відповідальності. Вона характеризує людину не лише у публічних ролях і обов'язках, а й у «приватній» сфері, в її внутрішньому світі і моральних переконаннях. Моральна відповідальність визначає, як людина веде себе, керуючись моральними нормами та цінностями, існуючими в суспільстві [24].

Вивчення відповідальності почалося у філософській науці і має багато різних теоретичних підходів. Сучасні філософи [31, 50] аналізують поняття відповідальності з різних філософських позицій.

Наприклад, давньокитайський мислитель Конфуцій розглядав відповідальність як важливий аспект взаємовідношень між особистістю і суспільством. Він вважав, що відповідальність сприяє встановленню порядку та гармонії у суспільстві.

Античні філософи Платон і Аристотель пов'язували поняття відповідальності зі свободою волі та свободою вибору. Вони ставили питання про відповідальність за вчинки, звершені не з незнання, а за умови, коли можна було передбачити наслідки своїх дій. Платон вважав, що громадянин має відповідальність перед державою, а держава відповідальна перед громадянином. Таким чином, відповідальність мала подвійний характер у моральному розумінні та відповідальність перед законом, яка трансформувалася у відповідальність за професійні порушення. Ці філософські погляди визначили теоретичні засади подальших досліджень в галузі відповідальності та стали важливим внеском у розвиток цього поняття в різних науках.

Іммануїл Кант [14] дійсно глибоко займався вивченням поняття відповідальності на основі свого уявлення про гідність людської особистості та морального обов'язку. Він вважав, що моральна поведінка ґрунтується на категоричному імперативі, або «загальному законі», який має абсолютну необхідність. За І. Кантом, тільки чиста (добра) воля має цей безумовний обов'язок, і вона виконує його без жодних умов чи винагород.

Джон Стюарт Міль, англійський філософ, розглядав поняття «відповідальність» як «підзвітність» перед певною соціальною роллю. Він бачив відповідальність як вираз свободи та необхідності виконання певних обов'язків, які супроводжують цю роль.

Альберт Бен, інший англійський філософ, розумів відповідальність як обвинувачення, засудження та покарання. Він підкреслював, що відповідальність має стосуватися тих, хто порушує моральні чи правові норми і повинен нести наслідки своїх дій. Ці філософські погляди дали

поштовх для подальших досліджень в галузі відповідальності і відіграли важливу роль у формуванні сучасного розуміння цього поняття.

В філософському дискурсі відповідальність розглядається як складне та системне явище, існуюче у різних аспектах. Деякі з них включають:

1. Аналіз відповідальності як якості зі своїми власними компонентами та взаємозв'язками між ними. Цей підхід розглядає відповідальність як властивість, що включає різні аспекти та взаємодіє з іншими поняттями.

2. Розуміння відповідальності як багатовимірного явища з внутрішньою ієрархією. Відповідальність може бути розглянута як система, в якій деякі аспекти мають більший вплив чи важливість, ніж інші.

3. Дослідження відповідальності як сукупності протилежностей з системним характером. Відповідальність може бути розглянута як динамічна і змістовна система, яка охоплює різні аспекти життя і має соціальну і особистісну вимір.

4. Розкриття індивідуальної специфіки вияву відповідальності у життєдіяльності соціальних груп. Цей аспект досліджує відмінності в прояві відповідальності у різних суспільних контекстах та серед різних груп людей.

У філософських працях найбільш розповсюдженим є визначення відповідальності як об'єктивно існуючого явища, яке виникає в процесі соціальних відносин і відображає необхідність координації та узгодження дій між суб'єктами соціального спілкування. Відповідальність є необхідною для підтримання порядку та гармонії в суспільстві, і вона відображає необхідність узгодження приватних і загальних інтересів.

В педагогічній науці дослідження відповідальності має історичний аспект і пов'язане з роботами видатних педагогів, які стали засновниками гуманістичного напрямку в вихованні. Декілька прикладів цього:

Ян Амос Коменський був одним із перших, хто враховував важливість виховання почуття совісті та обов'язку в структурі особистості. Він вважав, що ці почуття виявляються через відповідальність особистості за свої дії та

вчинки. Для Коменського виховання полягало у спонуканні дитини до свідомого і відповідального ставлення до свого навколишнього світу.

Жан-Жак Руссо також привніс вагому частку у розуміння відповідальності особистості. Він впровадив поняття «індивідуального обов'язку особистості» в науковий обіг. Руссо підкреслював важливість індивідуальної відповідальності кожної особистості перед суспільством та перед самою собою [29, 54].

Ці педагоги поклали початок розвитку ідей виховання, спрямованого на формування відповідальних, свідомих громадян. Їх роботи внесли значний внесок у розуміння важливості відповідальності як частини особистісного та соціального розвитку.

Григорій Сковорода [41] та Костянтин Ушинський [53] мали важливий внесок у розуміння відповідальності в контексті педагогічних досліджень. Г. Сковорода розглядав процес формування відповідальності як перетворення відповідальних почуттів та відповідальної поведінки у звичку. Він підкреслював, що кожна людина несе відповідальність перед собою та перед іншими за своє місце в системі суспільних відносин і за реалізацію своїх можливостей у власній діяльності. Його ідеї відображаються в концепції «спорідненої праці», де важливим елементом є сформована звичка відповідальної поведінки.

К. Ушинський підходив до проблеми відповідальності з позиції детермінізму. Він розглядав обов'язок і відповідальність як «почуття суспільності», що виражається у відчутті відповідальності перед іншими та перед суспільством в цілому. Він підкреслював, що моральність і свобода взаємопов'язані і обумовлюють одне одного. Він вважав, що відповідальність базується на внутрішній відповідальності особистості. Ці два педагоги підкреслювали важливість формування відповідальності у вихованні та навчанні дітей, а також вказували на її важливе значення для соціального та морального розвитку особистості.

Думки Антона Семеновича Макаренка та Василя Олександровича Сухомлинського про відповідальність в педагогічній діяльності мають велике значення для розуміння ролі відповідальності у вихованні та навчанні.

А. Макаренко [25] підкреслював, що повноцінне формування особистості неможливе без відповідальності за свої дії. Він вважав відповідальність соціальною якістю особистості, яка допомагає регулювати взаємини і стосунки між людьми та суспільством. Виховання зі спрямованістю на формування відповідальності сприяє виробленню моральної поведінки та позитивних рис характеру.

В. Сухомлинський [47] розглядав відповідальність як здатність особистості формулювати та виконувати обов'язки, здійснювати самооцінку та контроль. Він вважав, що ці аспекти можуть бути реалізовані лише за умови залучення дітей до суспільної, пізнавальної та трудової діяльності. Його погляди підтримують ідею, що формування відповідальності у молодих людей відбувається через практичний досвід і участь у суспільних процесах.

Обидва педагоги відзначали важливість виховання відповідальності як частини особистісного та соціального розвитку дітей та молоді, і ці принципи можуть бути корисні у дослідженні відповідальності фахівців авіаційної галузі.

Аналіз літератури вказує на те, що в рамках педагогічної науки бере початок розробка концепцій формування відповідальності у підростаючої особистості. Ключові моменти цих концепцій наступні:

- реалізація відповідальної залежності, у межах якої має функціонувати вихованець, здійснюючи різні види діяльності. При цьому методична перевага надається вихованню особистості у колективі і через колектив;

- формування відповідальності в особистості у контексті виховання її громадянськості і морально-духовної ціннісної спрямованості. Так, з раннього віку в дитини слід формувати здатність жити за принципами добра, відповідно до високих ідеалів, що передбачає розвиток душевності, сердечності, людяності, милосердя тощо.

Перейдемо до аналізу психологічних концепцій відповідальності.

У психологічній науці відповідальність розглядається як:

- Внутрішня саморегуляція та самодетермінація зрілої особистості, яка ґрунтується на ціннісних орієнтаціях. Вона виявляється в усвідомленні людиною причин своїх дій і їх наслідків, а також в здатності контролювати свою здатність впливати на зміни в навколишньому світі і власному житті [51, 60-61].

- Форма контролю над діяльністю суб'єкта щодо дотримання прийнятих норм і правил [45].

- Вірність самому собі, довіра до морального змісту власних почуттів, впевненість у власній правоті та готовність відповідати не лише за себе, а й за інших людей та за характер своїх відносин з ними [21, 32-37].

- Свобода вибору, воля і засоби існування, дотримання моральних норм, реалізація життєвої позиції і самореалізація особистістю своєї сутності (Ж. Піаже [56]).

В. Савчин [38, 39] зауважує, що психологічний аспект вивчення відповідальності відрізняється від педагогічного тим, що він охоплює всі етапи онтогенезу, починаючи з дитинства. У дитини перші прояви психологічного еквіваленту відповідальності виявляються у твердженні «я сам». Поступово це розвивається в зрілих твердженнях дорослої особистості, таких як «Я знаю, що роблю» і «Я маю право чинити так, як вважаю за потрібне». На рівні психологічного аналізу, відповідальність формується як результат інтеграції всіх психічних функцій та суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів і емоційного ставлення до обов'язку і волі.

Крім того, процес формування відповідальності у особистості взаємодіє з характерними особливостями суспільного розвитку на певному етапі. Підліткам і молоді починають ставити нові вимоги в їхньому особистісному розвитку, такі як самостійність та ініціативність. Ці якості допомагають адаптуватися до постійних змін у навколишньому середовищі та сприяють

особистісному росту. Отже, відповідальність визначається як важливий аспект способу вираження особистості, який відображає активність «Я», якісні риси її активності та позицію, яку вона займає та реалізує у своєму житті.

Прийняття відповідальності за виконану роботу є важливим аспектом у підготовці фахівців авіаційної галузі. Вони повинні розуміти важливість своєї ролі та виконувати свої обов'язки з відповідальністю та ретельністю. У цій галузі помилки можуть мати серйозні наслідки, тому відповідальність за власні дії є критично важливою.

Крім того, відповідальність також має важливе значення в психологічній терапії та консультуванні. Люди повинні приймати відповідальність за свої рішення та дії, щоб досягти психологічного розвитку та самореалізації. Психологи та консультанти можуть допомогти людям розуміти їхню відповідальність та приймати конструктивні рішення для досягнення їхніх цілей. Представники гештальт-терапії вважають, що багато неврозів виникають через нездатність особистості повністю приймати відповідальність за свої почуття, думки і вчинки. Іншими словами, це нездатність приймати відповідальність за своє «Я». Фредерік Перлз, засновник гештальт-терапії, відзначав, що це нездатність приймати відповідальність може призвести до психологічних проблем. Однак важливо враховувати, що самодостатність та незалежність мають свої межі. Наприклад, батьки відповідальні за життя та здоров'я своїх дітей, і лікарі відповідальні за своїх пацієнтів. Важливо знати, коли приймати відповідальність за свої дії та коли вона лежить на інших. Збалансоване сприйняття власної відповідальності та свободи є важливим для розвитку аутентичної особистості [18].

В індивідуальному та сімейному консультуванні [37] важливо допомогти клієнту перенести відповідальність з інших на себе. Це є ключовою задачею для досягнення будь-яких позитивних результатів в процесі консультування. Тільки тоді, коли людина відчуває власну

відповідальність за те, що відбувається в її житті, вона буде справді зобов'язана намагатися змінити свою ситуацію. Важливо допомогти клієнтові розуміти, як він може впливати на свою ситуацію і як взяти на себе відповідальність за власні дії і рішення. Це може бути важливим кроком у досягненні позитивних змін у житті клієнта.

З психологічної точки зору, відповідальність представляє собою поєднання ініціативи, бажання, боргу, необхідності та обов'язку. Коли особистісна активність і індивідуальне «Я» взаємодіють і включаються в систему необхідності, відповідальність стає синонімом корисності для суспільства, інших людей, а також виражає суспільну необхідність особистості і її гідності.

Аналіз психологічних досліджень показує, що гуманістичні та когнітивні підходи в історії психології вперше звернули увагу на вивчення відповідальності як психологічного поняття [40].

Згідно концепції А. Маслоу [26], саме актуалізація сприяє повноцінному розвитку людини, який відповідає її біологічній природі. Однак самоактуалізація завжди виявляється у реальних вчинках, відзначаючи особистісну активність та відповідальність. Здатність до своєчасних та оптимальних життєвих виборів, за словами вченого, підкреслює тему свідомого життя людини, де ідеальна модель особистості полягає в її відповідальності та свободі вибору.

Карл Роджерс [37] підтримував подібне розуміння відповідальності, розглядаючи самовизначення як сутнісну ознаку людської природи, що робить кожну особу відповідальною за свою життєву ситуацію.

Згідно з когнітивною теорією Дж. Роттера [69], ключовим аспектом психологічного сприйняття відповідальності є концепт локусу контролю. Цей термін узагальнює очікування того, наскільки людина вважає себе відповідальною за керування та оцінку своєї власної діяльності та подій у своєму житті. В рамках цього підходу відповідальність може бути внутрішньою (інтернальною), коли людина більше контролює та пояснює

події у своєму житті через власні здібності, характер і дії, або зовнішньою (екстернальною), коли вона нахилиється приписувати відповідальність за всі події зовнішнім факторам, іншим людям, оточуючому середовищу, долі або випадку.

Згідно з Дж. Роттером [69], інтернальний і екстернальний локуси контролю є стійкими рисами особистості, сформованими в процесі соціалізації. Інтернали відзначаються більшою послідовністю в своїй поведінці, і їхні зміни в поведінці менш виражені порівняно з екстерналами. Іншими словами, інтернали схильні більше дотримуватися стабільних патернів поведінки, в той час як екстернали можуть проявляти менш передбачувану поведінку. Якщо інтернали змінюють свою поведінку, це зазвичай відбувається відповідно до їхньої внутрішньої мотивації і схильностей. У випадку екстерналів, їхні зміни поведінки можуть бути менш послідовними та обумовленими зовнішніми факторами, іншими людьми або обставинами.

Р. Білокінь [6] підсумовує ці два аспекти наступним чином:

1. Внутрішня відповідальність: цей аспект відповідальності базується на особистому виборі та внутрішніх переконаннях. Індивід сам визначає для себе правила поведінки, відповідає власним нормам, усвідомлює обов'язки і добровільно дотримується їх. Ця форма відповідальності є позитивною, особистісною, внутрішньою, перспективною та добровільною.

2. Зовнішня відповідальність: цей аспект відповідальності полягає в суспільних обмеженнях та примусових заходах, включаючи правові норми та покарання за порушення цих норм. Індивід може нести відповідальність перед суспільством чи законом через зовнішні обставини, такі як законодавчі вимоги або покарання. Ця форма відповідальності є негативною, суспільною, зовнішньою, ретроспективною та примусовою.

З точки зору екзистенціалізму (І. Ялом), відповідальність означає здатність людини здійснювати свідомий вибір та приймати власну авторську

позицію. Щоб здійснити свідомий вибір, людині необхідно мати здатність аналізувати альтернативи та передбачати можливі наслідки.

Сучасна українська психологія виявляє інтерес до вивчення відповідальності як психологічного поняття та пов'язаних із нею особистісних аспектів. В роботах вітчизняних дослідників «відповідальність» пояснюється як категорія, яка відображає особливе ставлення до суспільства, загальнолюдських цінностей, і визначається через дотримання моральних обов'язків та професійних норм. Відповідальність виходить за межі моральних стандартів і охоплює правові та інші соціальні аспекти. Вона є складним феноменом, який характеризує як особистісну, так і соціальну зрілість [6].

І. Бех [5] розглядає відповідальність як особистісну якість. Основою цієї якості є усвідомлений обов'язок та повинність, яку індивід відчуває у вчинку. Ця повинність базується на визнанні індивідом своєї ролі в суспільстві, його власних переконань та моральних принципів. Відповідальність слугує особливим мотивом для дій людини і виділяється як ідеалістична якість. Ця риса є важливою для морального розвитку особистості і не має використовуватися лише як інструмент для досягнення особистих цілей. Моральна рефлексія передбачає здатність індивіда розуміти свої прагнення, передбачати наслідки своїх дій на основі власних переконань і поглядів інших людей, а також вміння узгоджувати цілі вчинків з засобами досягнення цих цілей.

М. Савчин [38, 39] вважає, що відповідальність є проявом різнопланової активності. Згідно з його поглядами, відповідальність є однією з найбільш загальних властивостей особистості і включає різні компоненти, включаючи когнітивні, емоційно-мотиваційні та поведінкові аспекти. Внутрішня відповідальність вважається головним показником моральної зрілості особистості. Його погляд полягає в тому, що людина стає відповідальною, коли стикається з реальними життєвими ситуаціями і

обставинами, що передбачає активацію механізмів формування обов'язку під час професійної діяльності.

В дослідженнях Т. Титаренко [49] відзначається, що відповідальність і свобода – взаємопов'язані категорії. Відповідальність виступає як логічний наслідок свободи, об'єднуючи різні вчинки людини в її життєвому шляху.

Отже, в дослідженнях українських науковців відзначається, що відповідальність є особистісною якістю, яка тісно пов'язана зі зрілістю людини і характеризується можливістю вільного вибору рішень, визначення цілей та способів їх досягнення. При цьому свобода передбачає ініціативу в прийнятті рішень з глибоким розумінням ситуації, здатність контролювати свої егоїстичні потреби і прагнення.

Підсумовуючи те, що було наведено в психологічній літературі стосовно поняття «відповідальності», можна визначити її як правильне усвідомлення соціальних норм і передбачення наслідків своїх дій. Вона розглядається як внутрішній стимул для відповідальної поведінки, оснований на усвідомленні суспільних цілей. Вона також включає в себе обрану лінію поведінки, що виражається у систематичному виконанні обов'язків і завершенні покладених завдань.

1.2. Структурна організація відповідальності особистості

В психології не існує однієї загальноприйнятої теорії та структурної моделі відповідальності. Науковці відносять до складових компонентів відповідальності такі якості, як чесність, справедливість, принциповість, готовність відповідати за наслідки своїх дій та визнання себе автором свого життя. Проте ці якості можуть успішно реалізовуватися лише в разі, якщо у людини розвинуті емоційні риси, такі як здатність до співчуття та чуйність по відношенню до інших людей. Виконання будь-якого обов'язку потребує наявності інших вольових якостей, таких як наполегливість, старанність, стійкість та витримка. Таким чином, відповідальність проявляється не лише у

характері, але і у почуттях, сприйнятті, усвідомленні та різних формах поведінки особистості [59].

Описані явища можна розглядати як складові відповідальності, які природньо розгортаються лише під час її реалізації. З аналізу наукових джерел можна виділити наступний процес реалізації відповідальності:

1. Усвідомлення відповідальності в перспективі, що включає у себе усвідомлення ситуації, розгляд альтернатив і передбачення наслідків вибору. Наприклад, Дж. Б'юдженталь зауважував, що можливість особи усвідомити всю повноту ситуації завжди обмежена, але цим не менш люди все одно змушені приймати власні рішення.

2. Усвідомлення відповідальності в актуальному часі, здійснення вибору – надання перевагу одній альтернативі над іншою на підставі певних умов [7].

3. Прийняття відповідальності в ретроспективі. Ця категорія відображає необхідність визнання особою власного авторства за власними діями і прийняття як позитивних, так і негативних наслідків власного вибору. Ці два явища активізуються після того, як вибір вже зроблено. Визнання власного авторства має важливе значення для того, щоб особа могла реалізувати усвідомлення відповідальності в перспективі і усвідомлення відповідальності в актуальному часі. Ця концепція близька до поняття «інтернальність», яке використовує Дж. Роттер [69].

Вітчизняні дослідники (М. Савчин [38, 39], А. Куриця [22], І. Гамула [8], Ю. Сичевський [42], Т. Алексєєва [1]) визначають структуру відповідальності як синтез когнітивного (інтелектуального, гностичного, пізнавального), емоційно-вольового (мотиваційного) та практичного (операційного, діяльнісно-поведінкового) компонентів. Розглянемо кожен з цих компонентів більш докладно.

Когнітивний компонент, в першу чергу, включає в себе набуті особистістю знання про природу відповідальності, включаючи її суть, обов'язки, завдання, норми поведінки та інші аспекти. Він також включає у

себе знання про те, як діяти в різних ситуаціях і здатність передбачати наслідки своєї діяльності. Цей компонент включає в себе розуміння важливості виконання доручень і усвідомлення потреби відповідати за свої дії та вчинки.

Емоційно-мотиваційний компонент охоплює ієрархію цінностей та мотивів, які спонукають особистість до соціально-відповідальної поведінки. Цей компонент також включає емоційні переживання, пов'язані з відповідальністю, такі як відчуття морального задоволення при успішному виконанні завдань і відчуття незадоволення при невдачах. Він також відображає готовність брати на себе нові обов'язки та здатність долати труднощі, що є мотиваційною готовністю суб'єкта до дії.

Поведінковий компонент проявляється у виборі і здійсненні конкретних дій та вчинків, що відповідають нормам відповідальності. Він також включає в себе різні аспекти, такі як цілеспрямованість, наполегливість, організованість, самоконтроль, самостійність, ініціативність, дисциплінованість та вольовий контроль над поведінкою.

Лише при наявності цих етапів і компонентів відповідальність особистості може функціонувати як реальний інструмент управління власним життям.

1.3. Професійна відповідальність як складова професіоналізму

Досягнення лідерства в авіаційній галузі та реалізація довгострокових цілей держави стають реальними завдяки підвищенню професіоналізму персоналу. Підвищення ефективності та оптимізація діяльності фахівця можливі шляхом вдосконалення його психічної організації: свідомої регуляції і самоконтролю суб'єкта діяльності, підвищення ролі ділової активності та свідомого відповідального ставлення до поставлених завдань,

процесу та результату діяльності. Всі ці аспекти вказують на необхідність звернення до феномену професійної відповідальності.

Проблема професійної відповідальності є дуже важливою в забезпеченні ефективності, надійності та безпеки в багатьох галузях діяльності, включаючи авіаційну, оскільки більше ніж 60% аварій і нещасних випадків на виробництві пов'язані саме з «людським чинником» – безвідповідальністю працівників.

Професійна відповідальність може бути визначена різними способами в психологічній літературі. Ось кілька визначень:

- професійна відповідальність – це властивість особистості, яка віддзеркалює міру ідентифікації особистості з цілями та цінностями колективного суб'єкта управління та організації [60].

- професійна відповідальність – це різні форми контролю суб'єкта за своєю діяльністю з точки зору виконання ним прийнятих норм і правил [29].

- професійна відповідальність як соціальна і особистісна цінність в професійному світі людини, суспільній свідомості, науці і практиці [44].

- професійна відповідальність як механізм смислоутворення у процесі прийняття обов'язку [38].

- професійна відповідальність як міра усвідомлення особистістю своїх професійних обов'язків і добровільного їх виконання [23, 79].

Попри відмінності в розумінні професійної відповідальності, дослідники погоджуються в тому, що ця властивість особистості грає важливу роль у забезпеченні ефективності праці у різних професійних галузях. Професійна відповідальність часто пов'язана з локусом контролю (внутрішнім або зовнішнім), а також успішністю в професійній діяльності. Розвиваючи професійну відповідальність, особистість отримує навички прогнозування і цілепокладання, формує життєві і професійні плани, розвиває волюві якості та переглядає свої цінносно-мотиваційні позиції. Це сприяє покращенню її продуктивності та якості виконаної роботи [61, с. 235-341].

Науковці (Л. Татомир [48], М. Савчин [38, 39], виділяють два основних критерії прийняття людиною відповідальності:

1. Узгодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості: Цей критерій означає, що завдання або обов'язок набувають особистісного смислу для людини. Іншими словами, вони стають важливими і значущими для неї особисто. Саме бажання та потреби особистості є ключовими компонентами її смислового світу, і вони визначають, як вона відноситься до основних сфер життя.

2. Смысловий конфлікт: у професійній діяльності людина стикається з реальними ситуаціями та обставинами, які можуть включати в себе конфлікт між різними смисловими рівнями. Це означає, що вона повинна узгоджувати свої внутрішні прагнення та цілі з вимогами зовнішнього середовища та професійними стандартами. Розв'язання цих конфліктів включає в себе механізми смислотворення, що допомагають особистості приймати обов'язок та відчувати відповідальність.

Ці критерії підкреслюють важливість внутрішнього смислу та особистісної ідентифікації в процесі прийняття відповідальності, особливо в професійній діяльності.

Загалом, професійна відповідальність може бути охарактеризована як важлива професійна якість особистості, яка відображає її ставлення до змісту та результатів професійної діяльності, а також до інших учасників цієї діяльності та до самої себе в процесі праці [4].

Багато психологічних досліджень, проведених на різних групах респондентів з різних професійних галузей, спрямовані на конкретизацію поняття професійної відповідальності і розробку її структурних моделей.

Вітчизняна вчена О. Тітаренко [50], яка проводила дослідження в галузі управління, висунула таку структуру для професійної відповідальності:

- суб'єкт відповідальності;
- об'єкт відповідальності;
- інстанція;

- час і простір відповідальності.

Представлену структуру професійної відповідальності можна розглядати як корисний теоретичний інструмент для аналізу відповідальності в управлінні та інших професійних галузях. Вона допомагає розглядати відповідальність як систему, в якій суб'єкт взаємодіє з об'єктом відповідальності під контролем певних інстанцій, у конкретних умовах часу і простору.

О. Іваненко [13, 7-14] підкреслює, що професійна відповідальність відображає взаємозв'язок між індивідом та колективом, до якого він належить, у контексті встановлених норм поведінки. Ця концепція розглядає два основних аспекти відповідальності:

- відповідальність як реакція колективу на дії індивідів;
- відповідальність як реакція індивідуальності на вимоги колективу.

Згідно з теорією дослідниці відповідальність становить складну систему взаємин між людьми (робочим колективом) в рамках необхідної поведінки та соціальних вимог до індивіда, і включає в себе обов'язок віддавати звіт за свої дії.

Досить іншої думки дотримується О. Лазорко [23], характеризує професійну відповідальність як ступінь усвідомленості та добровільного виконання особистістю своїх професійних обов'язків. Тому, на думку дослідниці, використання термінів «професійна відповідальність» та «відповідальність» в однаковому значенні є повністю обґрунтованим.

О. Лазорко виділено наступні складові професійної відповідальності: соціальний, правовий та морально-етичний. Високий рівень професійної відповідальності в цих аспектах забезпечує ефективність роботи організацій в цілому і відповідність вимогам суспільства.

На думку науковців, які досліджували специфіку становлення та розвитку професійної відповідальності майбутніх соціальних працівників (О. Патинок [34]) та менеджерів (А. Орлов [29]), майбутніх фахівців ракетно-космічної (Н. Крошка [20]), прикордонної (Ю. Сичевський [42]) та аграрної

(В. Шусть [60]) галузей, її структура являє собою синтез кількох компонентів: гностичного (когнітивного, пізнавального, інтелектуального), операційного (діяльнісного, практичного, поведінкового) та вольового (емоційного, мотиваційного) компонентів.

Перший складовий компонент включає в себе систему засвоєних особою знань про сутність відповідальності, такі як її предмет, обов'язки, завдання, норми поведінки і т. д., а також знання про інстанцію, якість володіння конкретними діями та розуміння різних ситуацій поведінки.

Другий компонент включає ієрархічну систему смислів і мотивів соціальної відповідальної поведінки, а також пов'язані з нею емоційні переживання.

Третій компонент виявляється у виборі та реалізації певної лінії поведінки, конкретних вчинків, які виникають з норм відповідальності.

На думку української дослідниці О. Патинок [32-34], професійна відповідальність є ключовим складовим елементом будь-якої професійної діяльності і виявляється у практичних аспектах роботи фахівця, таких як особистісний (відповідальне ставлення до професійної справи та до самого себе), функціональний (проявляється у різних аспектах професійної діяльності) та предметно-орієнтований (особистісне та професійне зростання, готовність до виконання професійних обов'язків).

Підсумовуючи різні підходи до визначення та структури професійної відповідальності, можна зробити висновок, що професійна відповідальність є важливою психологічною характеристикою особистості фахівця, яка сприяє свідомому та якісному виконанню професійних обов'язків і готовності відповідати за свої дії в професійному контексті перед самим собою, колегами, командою та соціумом.

РОЗДІЛ 2.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ

2.1. Психологічні характеристики професійної діяльності фахівців авіаційної галузі

Як ми зазначали, професійна відповідальність є неодмінною рисою усіх представників різних професій. Однак для розуміння психологічного змісту різних проявів професійної відповідальності необхідне дослідження конкретних видів професійної діяльності, оскільки особливості формування професійної відповідальності залежать від психологічного потенціалу конкретної професії. Це вимагає аналізу особливостей роботи спеціалістів у галузі авіаційної промисловості.

Професія інженера в авіаційній галузі відноситься до категорії професій, пов'язаних із технікою. Основні завдання фахівця в цій галузі включають розробку технологічних процесів для виготовлення деталей для літальних апаратів та авіаційного транспорту, контроль якості виробництва, впровадження нового обладнання, матеріалів та їх тестування. Проте, ця професія відрізняється від інших технічних професій тим, що інженери авіаційної галузі також працюють зі «знаковою системою», оскільки виконують розрахунки технологічних процесів, працюють з кресленнями та конструюють деталі, а також займаються розрахунковою конструкторською документацією. Фахівці авіаційної галузі також взаємодіють з колегами та координують роботу всього колективу, організують ефективні методи роботи, а також спілкуються з клієнтами або замовниками послуг, що відзначає їх також як представників професійного типу «людина – людина».

За своїм призначенням, професія інженера в авіаційній галузі може бути віднесена до трьох основних класів: гностичного (здійснення технічного

контролю), перетворювального (обслуговування, вплив на техніку та організація праці) і пошукового (конструювання) класів. Засобами праці цього фахівця в авіаційній сфері є ручні інструменти, автоматизовані системи, машини, апарати і робочі процеси [19, 20].

Діяльність фахівців у галузі авіаційної промисловості підкоряється не лише загальним законами України, але також детально регулюється спеціальними законодавчими та нормативними актами, специфічними для авіаційного сектору, такими як Кодекс авіаційного порядку для населення [35], Положення про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, установах і організаціях [36], довідник кваліфікаційних характеристик професійних працівників [11], єдина система конструкторської документації (ЄСКД) та державні стандарти України (ДСТУ). Все це свідчить про особливий статус цієї професії, оскільки вона вимагає високого рівня складності і відповідальності.

Діяльність фахівців у галузі авіаційної промисловості проводиться в особливих умовах, які включають в себе постійний підвищений ризик, напруженість виконання завдань в умовах обмеженої або невизначеної інформації, що ставить перед фахівцями вимоги до високого рівня відповідальності.

Фахівці у галузі авіаційної промисловості повинні володіти різними компетенціями, включаючи:

1. Соціально-особистісні компетенції: здатність до критичного та самокритичного мислення, креативність, адаптивність та комунікабельність, активність та наполегливість, рішучість, відповідальність, самостійність, уважність, екологічна компетентність.

2. Загальнонаукові компетенції: розуміння фізичних законів, їх застосування до аеродинаміки та інших аспектів авіації; вміння використовувати математичні методи та моделі для розрахунків у галузі авіації, включаючи траєкторії польоту, навігацію та інші важливі параметри; розуміння принципів конструювання, проектування та технічного

обслуговування літальних апаратів; знання про сучасні технології в авіаційній галузі, включаючи авіоніку, обладнання та матеріали.

3. Інструментальні компетенції: управління інформацією (здатність ефективно збирати, аналізувати, зберігати та обробляти інформацію, необхідну для авіаційної роботи); письмова та усна комунікація; робота з комп'ютером та іншими інструментами; управління проектами.

4. Професійні компетенції: знання аеродинаміки та авіоніки; технічні навички; знання законодавства та безпеки; навігаційні навички; вміння працювати з приладами; знання та вміння використовувати керувальні прилади та важільна апаратура для управління літальним апаратом; вміння реагувати на екстрені ситуації; здатність приймати рішення та діяти в умовах небезпеки та кризових ситуацій для забезпечення безпеки польоту; знання технічних аспектів авіаційного дизайну; здатність до співпраці; знання про безпеку польотів [11].

Фахівець на авіаційному виробництві виконує різноманітні функції, пов'язані з виробництвом, обслуговуванням та ремонтом літальних апаратів та пов'язаних систем. Основні функції фахівця авіаційного виробництва подані в табл.2.1.

Таблиця 2.1

Основні функції фахівця авіаційної галузі

№	Функції	Зміст функцій
1	Виробництво та збірка	Фахівець виробництва бере участь у виготовленні та збірці літальних апаратів та їхніх компонентів, включаючи фрезерування, сварку, з'єднання та монтаж
2	Якість та контроль	Виконання контролю якості виробництва, включаючи перевірку відповідності стандартам та нормативам, виявлення дефектів та виправлення помилок
3	Технічне обслуговування	Фахівець забезпечує технічне обслуговування літальних апаратів, включаючи регулярні перевірки, обслуговування двигунів, системи електроніки та інші компоненти

Продовження таблиці 2.1

4	Ремонт та відновлення	Виконання ремонтних робіт для виправлення дефектів та відновлення літальних апаратів до робочого стану
5	Вдосконалення та модифікація	Фахівець розробляє та впроваджує покращення та модифікації для поліпшення функціональності та характеристик літальних апаратів
6	Керівництво виробництвом	В управлінських посадах, фахівець виробництва керує процесами виробництва, розподіляє ресурси та забезпечує виконання графіків та стандартів
7	Безпека	Забезпечення дотримання стандартів та правил безпеки під час виробництва, обслуговування та ремонту літальних апаратів
8	Інженерна розробка	Участь у розробці нових технологій, систем та конструкцій для авіаційних цілей
9	Документація	Створення та оновлення технічної документації, включаючи керівництво з обслуговування та інструкції для обслуговуючого персоналу

Виконання цих функцій вимагає високої кваліфікації, дотримання високих стандартів якості та безпеки в авіаційній галузі, відповідальності за виконувану роботу. Це особливо важливо при створенні складних технічних систем – літальних апаратів, – для створення яких працює велика кількість кваліфікованих спеціалістів. Кожен з них може бути відповідальним лише за певну частину цієї системи, таку як двигун, механізм або окремий компонент. Однак це не знімає відповідальності з будь-якого з них за правильне функціонування всієї системи (виробу) в цілому, яка може бути небезпечною для людей, що взаємодіють з цією системою, або для навколишнього середовища. Тому фахівцю в галузі авіаційної промисловості необхідно мати високий рівень професійної відповідальності.

2.2. Особливості професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі

На основі теоретичного аналізу поняття «професійна відповідальність» та його співставлення зі специфікою професійної діяльності фахівців авіаційної галузі розглянемо характеристики професійної відповідальності цих спеціалістів.

Спираючись на концептуальні положення українських науковців (О. Патинок [32-34], Н. Крошка [18-20], І. Гамула [8], Ю. Сичевський [42], А. Орлов [29], В. Шусть [60]), можна припустити, що структура професійної відповідальності фахівця авіаційної галузі представлена змістом, який відтворює специфіку професії (рис.2.1):

- Когнітивний компонент включає в себе систему засвоєних особистістю знань про сутність професійної відповідальності та їх усвідомлення, а також розуміння норм та стандартів, що регулюють професійну діяльність фахівця авіаційної галузі; знання професійних завдань та обов'язків.

- Мотиваційно-вольовий компонент містить індивідуальну систему мотивів і смислів відповідальної поведінки на авіаційному виробництві; внутрішню мотивацію та вольові якості, які визначають готовність фахівця виконувати свої професійні обов'язки та відповідати за їх результати (професійно-важливі якості; вольові якості; соціальна відповідальність; здатність до професійного розвитку).

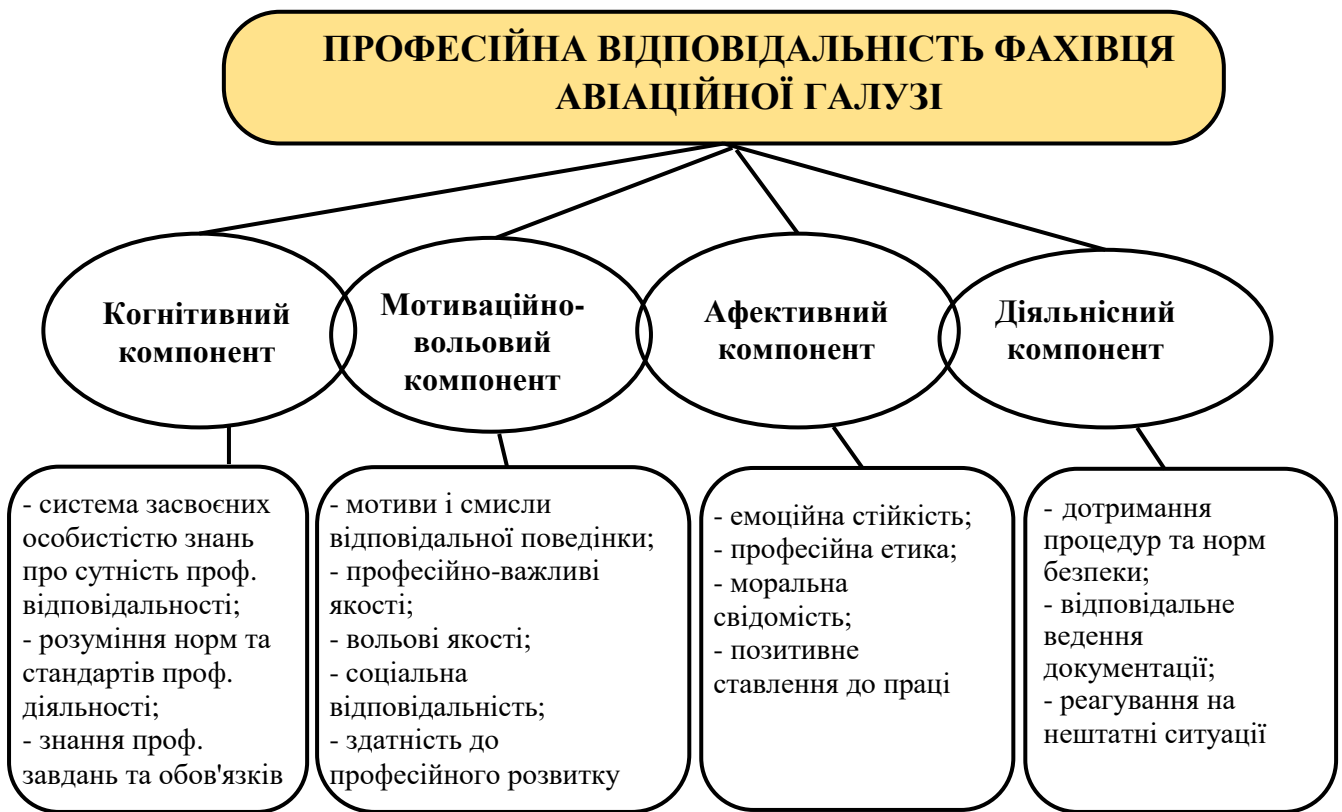

Рис. 2.1. Структурна модель професійної відповідальності фахівця авіаційної галузі

- Афективний компонент включає в себе емоційні та моральні аспекти, які впливають на ставлення фахівця до професійних обов'язків і діяльності в авіації: емоційна стійкість; професійна етика фахівця; моральна свідомість; позитивне ставлення до праці в обраній галузі.

- Діяльнісний компонент включає в себе реалізацію вчинків та прийняття рішень, які відображають відповідальність фахівця за виконання своїх професійних обов'язків: дотримання процедур та норм безпеки; здатність до прийняття важливих рішень; відповідальне ведення документації; реагування на нештатні ситуації.

За результатами теоретичного аналізу проблеми професійної відповідальності та враховуючи специфіку діяльності в авіаційній галузі, поняття «професійна відповідальність фахівця авіаційної галузі» можна визначити наступним чином. *Професійна відповідальність фахівця авіаційної*

галузі – професійно-важлива якість спеціаліста, що включає когнітивний, мотиваційно-вольовий, афективний та діяльнісний компоненти, які визначаються характеристиками предмета й цілей професійної діяльності фахівця авіаційної галузі.

2.3. Психологічні умови розвитку професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі

Розвиток професійної відповідальності розгортається у двох основних напрямках. Перший напрямок полягає в активізації внутрішньо-групових процесів, які виникають завдяки взаємній відповідальності та відповідальній залежності в результаті спільної діяльності. Другий напрямок спрямований на підвищення рівня професійної відповідальності кожного члена колективу, шляхом впливу на його психологічні особливості. Отже, процес розвитку професійної відповідальності відбувається виключно під час спільної діяльності. Цей процес є відповіддю на зовнішні вимоги, що ставляться перед ним професійним середовищем і суспільством, та виявляється в готовності особистості відповідати за свої дії перед собою і соціальними інститутами, усвідомленні професійних та соціальних норм [4].

Розглянемо психологічні фактори, що впливають на розвиток професійної відповідальності спеціалістів у галузі авіаційної техніки. За даними науковці [18, 20, 59], в рамках певної професійної галузі, знання фахівця про свою професійну роль і відповідальність представляють собою уявлення суб'єкта про те, що вимагається від нього для ефективної організації та досягнення очікуваних результатів. Виконання професійної ролі відображає ступінь прийняття цієї ролі і усвідомлення професійної відповідальності. Таким чином, спосіб, яким суб'єкт визначає для себе свою професійну роль і відповідальність, приймає їх і включає в себе, або ж

виконує цю роль у манері, яка може бути поверхневою і неадекватною, є суб'єктивними когнітивними процесами.

В наукових джерелах [23, 29] містяться дані про різні рівні усвідомлення працівниками своїх посадових обов'язків, тобто відповідного рівня професійної відповідальності. Деякі обов'язки розглядаються суб'єктом як невіддільні від його професійної ролі та особистості, в той час як інші розглядаються як вторинні і не пов'язані з його ідентичністю. Це впливає на реалізацію обов'язків та відповідальності: ті обов'язки, які краще усвідомлюються, зазвичай виконуються краще.

Загалом, існують різні моделі відповідальності працівників, які охоплюють широкий спектр від високого рівня усвідомлення та виконання всіх професійних функцій до обмеженої реалізації та усвідомлення лише окремих обов'язків. Тобто, усвідомлення ролі, обов'язків та встановлених норм є головним фактором, що впливає на організаційну поведінку суб'єктів. Це усвідомлення визначає межі відповідальності, відповідаючи на питання, за що саме суб'єкт несе відповідальність і за що несе її не може. Отже, для розвитку професійної відповідальності важливим є розуміння сутності професійної відповідальності, прийняття професійних норм, правил, обов'язків і їхнє виконання в межах власної професійної ролі.

В даному контексті дослідники [16, 32, 34] розробляють теоретичні моделі професійної відповідальності суб'єкта праці, де ключовим поняттям є психологічне ставлення. Психологічне (суб'єктивне ставлення) представляє собою систему індивідуальних, свідомих зв'язків особистості з різними аспектами об'єктивної дійсності. В цьому контексті поняття «професійно-відповідальне ставлення» розглядається як спосіб, яким особистість усвідомлює і оцінює свої професійні обов'язки в різних аспектах:

1. Ступені усвідомлення особистістю своїх професійних обов'язків.
2. Глибині їх інтерпретації.
3. Активності особистості у виконанні професійних обов'язків.

Рівень розвитку цих складових може варіюватися від низького, де особистість слідує посадовим інструкціям і виконує правила лише звичкою, до середнього, де вона позитивно ставиться до своїх обов'язків і готова до їх виконання, і до високого рівня, коли вона розглядає сумлінне виконання професійних обов'язків як єдиний прийнятний спосіб діяльності.

Все вищезазначене може вказувати на те, що осмислення фахівцем авіаційної галузі знань про природу професійної відповідальності з точки зору свободи і обов'язку перед собою, колегами та соціумом може сприяти розвитку цієї професійно значущої якості.

В повсякденному та професійному житті ступінь відповідальності особи найчіткіше виявляється через її поведінку, мотиви та дії. Дослідження літературних джерел показує, що згідно з багатьма вченими [52, 55], мотиваційний аспект професійної відповідальності включає в себе сукупність мотивів, які визначають соціально відповідальну поведінку, моральні переконання, що визначаються в реалізації цієї поведінки, і спонукальні фактори, які контролюють свідомий регуляцію власної діяльності в професійному контексті.

Низка науковців (О. Винославська, О. Лазорко, О. Ковальчук [44]) відзначає, що соціальна відповідальність може бути розглянута як механізм соціального контролю, за допомогою якого суспільство забезпечує узгодження індивідуальних та колективних інтересів, направляє поведінку людей у необхідне і суспільно корисне русло. З іншого боку, відповідальність розглядається як ключова моральна та соціально-психологічна якість особистості, відзначаючи об'єктивну та суб'єктивну складові цього поняття. Соціальна відповідальність працівника є внутрішньою якістю особистості і включає в себе наступні аспекти:

1. Усвідомлення необхідності діяти згідно з суспільними нормами та цінностями.

2. Усвідомлення власної соціальної цінності і ролі, а також збіг індивідуальних переконань з суспільними цінностями, совістю і особистими інтересами.

3. Здатність передбачати можливі наслідки своїх виборів, рішень і дій.

4. Критичний підхід і постійний контроль за своєю діяльністю, з урахуванням її можливих впливів на інших людей.

5. Прагнення до самореалізації і реалізації себе в об'єктивному світі.

6. Саморефлексія і самооцінка.

7. Готовність нести відповідальність за свої дії.

8. Здатність до соціально-відповідальної діяльності.

В практичній діяльності фахівців у галузі авіаційних технологій розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки вкрай важлива, оскільки порушення встановлених норм і недостатній контроль над своєю професійною діяльністю можуть призвести до серйозних наслідків.

О. Ковальчук [15, 16] соціальна відповідальність інтерпретується як комплексна характеристика особистості фахівця. Вона є способом психологічної регуляції діяльності, яка здійснюється свідомо, добровільно, та проявляється в дотриманні норм та інтересів суспільства, в підтримці законності, моральній свідомості, громадянському ставленні, добросовісності, сумлінності, етичній поведінці та здатності до самоконтролю.

Дослідниця розробила модель соціальної відповідальності фахівця, яка включає такі компоненти:

1. Громадянська свідомість: це відповідальність і обов'язок перед суспільством; турбота про добробут і благополуччя суспільства; патріотизм; громадянська позиція.

2. Законослухняність: це дотримання законів, соціальних правил і норм; повага до правової регуляції поведінки; ставлення до закону, соціальних норм і до людей, які їх порушують.

3. Рефлексія наслідків своїх дій: це усвідомлення можливих наслідків власних дій; дбайливе ставлення до своєї роботи; дотримання правил безпеки; рефлексія у різних вимірах, включаючи ситуативну, ретроспективну і проактивну рефлексію.

4. Моральна свідомість: це моральна зрілість особистості, включаючи моральні судження і почуття; етична поведінка; усвідомлення цінності людського життя; виражене почуття справедливості.

5. Альтруїзм: це безкорисна допомога іншим людям; готовність жертвувати своєю користю на благо суспільства; ініціативність в складних ситуаціях.

Таким чином, мотивація соціально-відповідальної поведінки є суттєвою характеристикою особистості працівника авіаційної галузі, що проявляється у дотриманні суспільних інтересів та правил, усвідомленні суспільних цінностей та професійній рефлексії. Це означає, що мотивація соціально-відповідальної поведінки може бути значущою умовою розвитку професійної відповідальності.

Для фахівців у галузі авіаційних технологій, професійна діяльність вимагає особливого підходу до розвитку системи професійно важливих якостей. Ці якості є психологічно обумовленими характеристиками особистості, які визначаються специфікою роботи і виражаються у вимогах, які ставляться до фахівця авіаційного виробництва.

Аналіз досліджень, проведених різними авторами [4, 17, 19, 59], виявив, що серед індивідуально-психологічних якостей, які визначають успішність діяльності фахівця в технічних спеціальностях, особливу роль відіграють характеристики вольової сфери. Ці якості включають емоційну стійкість, самовладання та врівноваженість при прийнятті важливих рішень, швидку адаптацію до нових умов, вміння відстоювати свою точку зору, але також готовність до підкорення, виконувати приписи, здатність до тривалої роботи без погіршення якості та зниження темпу, здатність до вольової

мобілізації, завзятість у подоланні труднощів, здатність взяти на себе відповідальність в складних ситуаціях і об'єктивна оцінка своїх можливостей.

Порівняння цих якостей з ключовими особистісними компетенціями, викладеними в кваліфікаційних характеристиках фахівців авіаційної галузі, дозволяє виділити такі важливі вольові риси особистості, які є необхідними для успішної діяльності: уважність, рішучість, витримка, наполегливість, самостійність.

Н. Орленко [27, 28] зазначає, що досить часто в професійних завданнях працівників авіаційної галузі присутні різні складні або навіть екстремальні ситуації. Тому у край важливо розглядати вольові якості як суб'єктні психологічні риси особистості в контексті цієї професії. Відмінно від інших професій, де вольові якості грають важливу роль (наприклад, у військовій справі, спорті), вольова саморегуляція фахівця авіаційної галузі має соціоцентричну спрямованість. Це означає, що акцент робиться на створенні складних технічних систем, які повинні бути безпечними для людей (робочого колективу, експлуататорів літальних апаратів, звичайних громадян) і довкілля.

Таким чином, вольові якості грають ключову роль у забезпеченні безпеки та ефективності авіаційної діяльності і є важливими для працівників цієї галузі.

Дуже важливою особистісною передумовою професійної відповідальності є усвідомлення суб'єктом необхідності бути відповідальним ще до початку виконання діяльності. Це може бути розглянуте як психологічна готовність до прийняття відповідальності і бажання брати її на себе. У цьому контексті важливою концепцією у вивченні відповідальності є ідея локусу контролю, яку запропонував Дж. Роттер [69]. Згідно з цією концепцією, особистість має схильність сприймати джерело керівництва своїм життям та відповідальності за події у двох аспектах: екстернальному та інтернальному. Локус контролю тісно пов'язаний з почуттям відповідальності.

Н. Крошка [20] зазначає, що дослідження відповідальності, проведені зарубіжними вченими, часто аналізуються з точки зору концепції локусу контролю. Згідно з цим підходом, екстернальний контроль характеризується когнітивною простотою і є типовим для осіб з обмеженим рівнем поведінкових варіантів, які залишаються закритими для новацій, тоді як інтернальний контроль є когнітивно більш складним і включає більше ступенів свободи і відкритість у поведінці.

Особи з когнітивно складним контролем характеризуються високою диференціацією сприйняття і віддаленістю емоційних оцінок від інтелектуальних, мають довільність в глибині семантичної обробки і виявляють соціальну пластичність. Вони мають здатність усвідомлювати більше своїх якостей, проявляють високу емпатію та розуміння мотивів інших людей і орієнтовані на майбутнє. Спрощений когнітивний контроль характеризується оціночно-афективним зв'язком між якістю і оцінкою, конкретним мисленням і догматичністю суджень. Ці особистості схильні до емоційної нестабільності, мають коротку тимчасову перспективу та біполяризацію семантичного простору, оцінюють інших людей за ступенем схожості з собою [72].

Основним напрямком розвитку відповідальності є формування додаткового внутрішнього механізму регуляції, що вказує на те, що людина стає активним суб'єктом. Це означає, що контроль і відповідальність, які раніше здійснювалися на зовнішньому рівні, тепер переносяться на внутрішній. Коли людина стає активним суб'єктом своєї діяльності, вона відчуває внутрішню відповідальність за свої дії, передусім перед самою собою.

На основі численних експериментів підтверджено, що існує прямий зв'язок між локусом контролю та рівнем відповідальності. Зокрема, внутрішній локус контролю позитивно корелює із покращенням результатів роботи, вищою трудовою мотивацією, підвищеною робочою продуктивністю та вищим рівнем відповідальності. Дослідники, такі як S. Jackson та

R. Schuler, [67], дійшли висновку, що співробітники із внутрішнім локусом контролю мають схильність бути більш мотивованими для вдосконалення своєї роботи порівняно з тими, у кого зовнішній локус контролю. Це стається через те, що перші найімовірніше використовують всі свої здібності для розуміння професійних завдань і впливу на ситуацію.

С. Woone із співавторами [62] експериментально виявили, що керівники з високим рівнем інтернальності характеризуються вищим рівнем професійної відповідальності. У той час як керівники-екстернали мають тенденцію знімати з себе відповідальність, перекладаючи її на інших співробітників.

Отже, інтернальний локус контролю є важливим для працівників авіаційної галузі, оскільки він сприяє саморегуляції, відповідальності, самостійності, підвищує загальну продуктивність в цій важливій сфері, та вважається умовою прояву професійної відповідальності.

Вітчизняна дослідниця Н. Демченко [9, 10], вивчаючи розвиток професійної культури авіафахівців, наголошує, що сучасний фахівець має володіти таким рівнем компетентності, який би дозволяв прирівнювати результати власної діяльності до рівня життєвих цінностей. Така особистісна значущість результатів своєї діяльності призводить до формування почуття власної гідності та відповідальності перед іншими людьми за результати своєї роботи та можливі наслідки робочих рішень. Авторка підкреслює, що це стає можливим завдяки розвитку моральних якостей фахівців в авіаційній галузі, що сприятиме зростанню відповідальності за їх професійні дії. Оскільки невірні рішення можуть впливати на життя людей, професійний рівень авіафахівця та його моральна культура повинні гарантувати надійність. Ключовою складовою професійної культури сучасного авіафахівця, на думку вченої, є відповідальність.

Це означає, що фахівець, який не має відповідного рівня розвитку моральної свідомості, не може виконувати свої професійні обов'язки належним чином. Професійна мораль для інженерно-технічних професій

передбачає прагнення до високої якості роботи, адже створюючи предмети матеріальної культури, фахівці мають дбати про духовну культуру.

Український науковець А. Донцов [12] вважає, що внутрішнє почуття совісті є одним з основних моральних аспектів у діяльності фахівця. Совість виникає з усвідомлення інтересів інших людей або соціуму в цілому, і виникає після внутрішньої боротьби особистості між індивідуальними і альтруїстичними мотивами поведінки. В результаті такої боротьби альтруїстичні мотиви виявляються більш домінуючими. Совість функціонує як внутрішній механізм поведінки тільки тоді, коли особа незалежна від зовнішнього соціального контролю і отримує право на самостійний моральний вибір.

Почуття совісті фахівця проявляється через моральну відповідальність за свої дії і включає раціональний та емоційний аспекти. Совість виступає в ролі регулятора поведінки, надихаючи людину на пошук творчих рішень та відмову від формального виконання соціальних норм. Почуття совісті присутнє в міжособистісних відносинах працівника – у спілкуванні з колегами, клієнтами, підлеглими та керівництвом [20].

Слід підкреслити, що почуття совісті виступає як внутрішній регулятор професійної діяльності фахівця, оскільки воно допомагає особистості усвідомити свій професійний обов'язок та особисту відповідальність. Це означає, що почуття совісті може буди важливою умовою прояву професійної відповідальності фахівця авіаційної галузі.

Згідно з позицією української дослідниці М. Бабич [2], особливості професійної відповідальності виявляються, передусім, у характерних рисах поведінкового компоненту, який виступає внутрішньою визначальною частиною активності працівника. Поведінковий компонент, на думку авторки, заснований на усвідомленні та прийнятті об'єктивної залежності життєдіяльності особи від соціальних цінностей.

Н. Крошка [19, 20] зазначає, що реалізація певної поведінки у професійних ситуаціях неможлива без використання механізмів

саморегуляції. Ці механізми допомагають підвищити рівень самоконтролю і самоорганізації особистості, сприяють саомобілізації внутрішніх зусиль, які спрямовані на розвиток професійної відповідальності.

Науковці [38, 39, 43, 50] характеризують особистісну саморегуляцію як системно організований процес внутрішньої психічної активності людини, який включає в себе усвідомлення та управління різними формами довільної активності з метою досягнення поставлених цілей. Саморегуляція проявляється у здатності подолати перешкоди, раціонально розподілити внутрішні ресурси під час діяльності. Науковці виокремлюють три рівні розвитку саморегуляції, що відображають взаємодію зовнішніх вимог і внутрішніх властивостей особистості. На першому рівні особистість адаптується до стандартів діяльності, на другому рівні вдосконалює якість своєї роботи шляхом оптимізації внутрішніх ресурсів. На третьому рівні, як суб'єкт діяльності, особа розробляє оптимальну стратегію та тактику, виявляє креативний підхід до своєї діяльності, виявляючи ініціативність та відповідальність.

Усвідомлення саморегуляції діяльності може розглядатися як готовність до професійного саморозвитку, вміння втілювати свій особистий досвід у сфері професійного самовизначення і самореалізації на практиці. Для високого рівня ефективності в діяльності, важливо мати добре розвинуту і досконалу систему регуляції для досягнення зовнішніх практичних і внутрішніх цілей, включаючи ті, які спрямовані на саморозвиток і вирішення власних проблем. [33, 34].

Таким чином, саморегуляція є важливою частиною діяльності професіонала, який спрямований на особистісний і професійний зріст. Усвідомлення ним самостійної регуляції власної професійної діяльності означає осмислення власної відповідальності та ролі у виборі засобів виконання діяльності та досягненні кінцевого результату. Тому саморегуляція професійної діяльності може виступати важливою умовою прояву професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі.

Отже, в ході теоретичного дослідження було здійснено міждисциплінарний теоретичний аналіз дослідження проблеми відповідальності особистості; розкрито психологічні характеристики професійної діяльності фахівців авіаційної галузі; розроблено структурну модель професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі; охарактеризувати особливості відповідальності фахівців авіаційної галузі як складової професіоналізму. Припущення про те, що професійна відповідальність фахівців авіаційної галузі характеризуються певною специфікою, що проявляється у змісті її структурних компонентів: когнітивного (система засвоєних знань про сутність професійної відповідальності; розуміння норм та стандартів професійної діяльності; знання професійних завдань та обов'язків), мотиваційно-вольового (мотиви і смисли відповідальної поведінки; професійно-важливі якості; вольові якості; соціальна відповідальність; здатність до професійного розвитку), афективного (емоційна стійкість; професійна етика; моральна свідомість; позитивне ставлення до праці) та діяльнісного (дотримання процедур та норм безпеки; відповідальне ведення документації; реагування на нештатні ситуації) може вважатися підтвердженою.

ВИСНОВКИ

1. Міждисциплінарний аналіз проблеми відповідальності особистості дозволив дійти висновку, що у філософських працях відповідальність розглядається як об'єктивно існуюче явище, яке виникає в процесі соціальних відносин і відображає необхідність координації та узгодження дій між суб'єктами соціального спілкування. В рамках педагогічної науки бере початок розробка концепцій формування відповідальності у підростаючої особистості. В психології відповідальність визначається як особистісна якість, яка тісно пов'язана зі зрілістю людини і характеризується можливістю вільного вибору рішень, визначення цілей та способів їх досягнення на основі усвідомлення суспільних цілей.

2. Професійна відповідальність є важливою психологічною характеристикою особистості фахівця, яка сприяє свідомому та якісному виконанню професійних обов'язків і готовності відповідати за свої дії в професійному контексті перед самим собою, колегами, командою та соціумом. Професійна відповідальність є ключовим складовим елементом будь-якої професійної діяльності і виявляється у практичних аспектах роботи фахівця, таких як особистісний (відповідальне ставлення до професійної справи та до самого себе), функціональний (проявляється у різних аспектах професійної діяльності) та предметно-орієнтований (особистісне та професійне зростання, готовність до виконання професійних обов'язків).

3. Діяльність фахівців у галузі авіаційної промисловості проводиться в особливих умовах, які включають в себе постійний підвищений ризик, напруженість виконання завдань в умовах обмеженої або невизначеної інформації. Фахівці у галузі авіаційної промисловості повинні володіти різними компетенціями, включаючи: соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні, професійні. Основні функції фахівця авіаційного виробництва наступні: виробництво та збірка літальних апаратів, якість та

контроль, технічне обслуговування, ремонт та відновлення, вдосконалення та модифікація, керівництво виробництвом, безпека, інженерна розробка, документація. Виконання цих функцій вимагає високої кваліфікації, дотримання високих стандартів якості та безпеки в авіаційній галузі, відповідальності за виконувану роботу. Це особливо важливо при створенні складних технічних систем – літальних апаратів, – для створення яких працює велика кількість кваліфікованих спеціалістів.

4. На основі теоретичного аналізу поняття «професійна відповідальність» та його співставлення зі специфікою професійної діяльності фахівців авіаційної галузі було розроблено чотирьох компонентну структурну модель професійної відповідальності цих спеціалістів. Когнітивний компонент включає в себе систему засвоєних особистістю знань про сутність професійної відповідальності та їх усвідомлення, а також розуміння норм та стандартів, що регулюють професійну діяльність фахівця авіацій галузі; знання професійних завдань та обов'язків. Мотиваційно-вольовий компонент містить індивідуальну систему мотивів і смислів відповідальної поведінки на авіаційному виробництві; внутрішню мотивацію та вольові якості, які визначають готовність фахівця виконувати свої професійні обов'язки та відповідати за їх результати (професійно-важливі якості; вольові якості; соціальна відповідальність; здатність до професійного розвитку). Афективний компонент включає в себе емоційні та моральні аспекти, які впливають на ставлення фахівця до професійних обов'язків і діяльності в авіації: емоційна стійкість; професійна етика фахівця; моральна свідомість; позитивне ставлення до праці в обраній галузі. Діяльнісний компонент включає в себе реалізацію вчинків та прийняття рішень, які відображають відповідальність фахівця за виконання своїх професійних обов'язків: дотримання процедур та норм безпеки; здатність до прийняття важливих рішень; відповідальне ведення документації; реагування на нештатні ситуації.

4. За результатами теоретичного аналізу проблеми професійної відповідальності та враховуючи специфіку діяльності в авіаційній галузі, подано визначення поняття «професійна відповідальність фахівця авіаційної галузі». Професійна відповідальність фахівця авіаційної галузі – професійно-важлива якість спеціаліста, що включає когнітивний, мотиваційно-вольовий, афективний та діяльнісний компоненти, які визначаються характеристиками предмета й цілей професійної діяльності фахівця авіаційної галузі.

5. Розглянуто психологічні умови розвитку професійної відповідальності фахівців авіаційної галузі, серед яких: інтернальний локус контролю, осмислення фахівцем авіаційної галузі знань про природу професійної відповідальності, вольові риси, саморегуляція професійної діяльності, мотивація соціально-відповідальної поведінки.

Припущення про те, що професійна відповідальність фахівців авіаційної галузі характеризуються певною специфікою, що проявляється у змісті її структурних компонентів: когнітивного (система засвоєних знань про сутність професійної відповідальності; розуміння норм та стандартів професійної діяльності; знання професійних завдань та обов'язків), мотиваційно-вольового (мотиви і смисли відповідальної поведінки; професійно-важливі якості; вольові якості; соціальна відповідальність; здатність до професійного розвитку), афективного (емоційна стійкість; професійна етика; моральна свідомість; позитивне ставлення до праці) та діяльнісного (дотримання процедур та норм безпеки; відповідальне ведення документації; реагування на нештатні ситуації) може вважатися підтвердженою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Т. В. Відповідальність як значущий показник професійної компетентності майбутнього фахівця. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2013. Том. VI. Психологія обдарованості. Вип. 9. С. 61–71.
2. Бабич М. Я. Професійна відповідальність молодшого медичного спеціаліста як психологічна проблема. *Проблеми загальної та педагогічної психології*,. Збірник наукових праць. Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПНУ. Т. XIII, ч.4. С. 31–32.
3. Балл Г. О., Рубінштейн С. Л., Нікуленко О. О. Тракткування вчинку в теоретичному доробку. *Психологія і суспільство*. 2011. № 2. (85-я річниця з Дня народження В. А. Роменця). С. 124–129.
4. Баранова С. В. Соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління : дис. ... канд. психол. наук. Луганськ, 2004. 315с.
5. Бех І. Д. Відповідальність особистості як мета виховання : Початкова школа, 1994. №9–10. С.4–8.
6. Білокінь Р. М. Соціальна відповідальність і її вплив на розуміння сутності кримінальної процесуальної відповідальності. *Кримінально-процесуальне право та криміналістика*, 2005. № 5. С.212–213.
7. Василюк Ф. Психотехніка вибору. URL : http://www.ni.biz.ua/10/10_17/10_17304_b-s-bratus-k-probleme-nravstvennogo-soznaniya-v-kulture-uhodyashchego-veka.html
8. Гамула І. А. Формування відповідальності в курсантів військових інститутів : дис... канд. пед. наук. Київ, 2002. 209 с.
9. Демченко Н. І. Професійна культура сучасного інженера. *Молодь і ринок*, 2009. № 9. С. 110–113.

10. Демченко Н. І. Синергетичний підхід до розвитку професійної культури авіафахівців в системі післядипломної освіти. *ScienceRise: Педагогічна освіта*, 2015. № 12(5). С. 48–53.
11. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників веб-сайт .URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text>
12. Донцов А. В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді : монографія. Харків : Шлях, 1999. 226 с.
13. Іваненко О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
14. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К. : Юніверс, 2000. 504 с.
15. Ковальчук О. С. Співвідношення локус контролю та соціальної відповідальності особистості : *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"* : зб. наук. пр. Нац. техн. ун-т України "КПІ". Київ : Політехніка, 2014. №3(42). Філософія. Психологія. Педагогіка. С. 72–77.
16. Ковальчук О. С. Операціоналізація феномену соціальної відповідальності та концепція уявлень про роботу. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2015. № 3. С. 52–58.
17. Ковтун О. В. Діяльність авіаційного оператора: психолого-педагогічний аналіз : *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2009. Вип. 27. С. 56–62.
18. Крошка Н. П. Аналіз наукових підходів до визначення поняття «Відповідальність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Вип.3. Херсон : Гельветика, 2016. С.54–59.

19. Крошка Н. П. Особливості розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Science and Education a New Demension. Pedagogy and Psychology*, VI (64), Issue: 154, 2018. С. 73–76.
20. Крошка Н. П. Психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Вип.1. Херсон : Гельветика, 2017. С.77–81.
21. Куниця Т. Ю. Відповідальність особистості як наукова категорія. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 5. С. 32–37.
22. Куриця А. І. Відповідальність як чинник розвитку лідерських якостей студента : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2013. 20 с.
23. Лазорко О. В. Психологічні детермінанти відповідальності менеджерів промислового підприємства : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2007. 195 с.
24. Ложкін Г., Лазарко О. Поняття відповідальності в історико-філософському психологічному дискурсі : *Психологія і суспільство*. 2003. №4. С.61–71.
25. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ : Рад. школа, 1990. С. 452.
26. Маслоу А. Нові кордони людської природи. URL : http://psychologis.com.ua/abraham_maslou.htm
27. Орленко Н. А. Дидактичні умови формування загальної фізичної підготовки майбутніх авіаційних фахівців : *Вища освіта України. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології»*. Рівне : РДГУ, 2007. №2. Дод 1. Т. 2. С. 108–113.

28. Орленко Н. А. Психолого-педагогічні чинники формування професійних якостей майбутніх авіаційних фахівців у профільному вищому навчальному закладі : *Вища освіта України*. Тематичний вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». Київ : Гнозис, 2006. Дод. 3. С. 305–310.

29. Орлов А. О. Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2009. 201с.

30. Павелків Р.В. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти: Збірник наукових праць; НАПН України ДЗВО «Ун-т менеджменту освіти»*; Київ: Юстон, 2019. Вип. 8 (37). С.84–98.

31. Пазина О. Е. Социальная ответственность личности в современном обществе : автореф. дисс. ... канд. филос. Наук. Київ, 2007. 36 с.

32. Патинок О. П. Відповідальність як компонент професійно-етичної поведінки практичного психолога : *Науковий часопис Національного Педагогічного Університету ім. М. П. Драгоманова: До 170-річного ювілею*. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління / МОН України, НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ : НПУ , 2004. Вип. 1 (23) С. 139–145.

33. Патинок О. П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості майбутнього фахівця соціальної сфери: психологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота, 2016. Вип. 2. С. 176-179.

34. Патинок О. П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2008. 265 с.

35. Повітряний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>

36. Положення про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, установах і

організаціях. веб-доступ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/623-93-%D0%BF>

37. Роджерс К. Р. Погляд психотерапію. Становлення людини. Київ: PSYLIB, 2004. URL : <https://psylib.org.ua/books/roger01/index.htm>

38. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.

39. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис. ... докт. психол. наук. Київ., 1997. 410 с.

40. Садова М. А. Особливості професійної відповідальності колективних суб'єктів управління персоналом : *Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2013. Вип. 13. С. 191–200.

41. Сковорода Г. С. Твори: у 2-х т. Київ : Обереги, 1994. 356 с.

42. Сичевський Ю. А. Формування відповідальності як професійно-особистісної якості у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2008. 196 с.

43. Созикіна Г. С. Суть і зміст структурних компонентів соціальної відповідальності майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2016. Вип. 52. С.70–78.

44. Соціальна відповідальність в інженерії : навчальна програма дисципліни для бакалаврів усіх інженерних напрямів підготовки / Уклад. : О.В. Винославська, О.В. Лазорко, О.С. Ковальчук та ін. Київ : НТУУ «КПІ», 2010. 20 с.

45. Соціально-психологічний словник / В.М. Галицький, О.В. Мельник, В.В. Синявський. Київ, 2004. 250 с.

46. Срезневський Ізмаїл. Історія української літератури: Перші десятиліття ХІХ століття. Київ, 1992. С. 418–421.

47. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1997. Т.4 С. 442.

48. Татомир Л. П. Розвиток відповідальності у дітей підліткового і старшого шкільного віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1998. 17 с.
49. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 373 с.
50. Титаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. Наук. Харків, 2006. 178 с.
51. Толкачова А. До питання відповідальності підлітків загальноосвітніх шкілінтернатів: зб. наук. праць. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький: ХГПА. 2015. Вип. 18. С. 229–232.
52. Ушакова Т. Ю. Теоретичний аналіз мотиваційного компонента відповідальності : *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. Психологія. 2015. Т.20. Вип. 4 (38). С.177–184.
53. Ушинський К. Д. Вибрані пед. Твори: у 2-х т. Київ : Рад. Школа, 1983 С. 467.
54. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. 2-е вид. Тернопіль : Богдан, 2004. 192 с.
55. Фотинюк В. Г. Дослідження професійно важливих якостей майбутніх фахівців з обслуговування та ремонту повітряних суден. *Науковий огляд*. Т. 9, № 30, 2016. URL : <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/959>
56. Х'єлл Л., Зіглер Д. Теорії особистості. Основні положення, дослідження і застосування. К. : PSYLIB, 2006.
57. Шевченко Н. Ф. Рефлексивність як чинник розвитку особистості психолога-консультанта. *Журнал сучасної психології*. 2022. № 4 (27). С. 85-92. URL: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-4-10>
58. Шевченко Н. Ф., Волобуєва О. С. Емпіричне дослідження особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової передвищої освіти. *Psychology and pedagogy as sciences for the development of the cultural potential*

of modern society: Scientific monograph. Riga: Baltija Publishing. 2022. С. 464-496. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-198-5-19>

59. Шевченко Н. Ф., Крошка Н. П. Характеристика професійної відповідальності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки : *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. №2(10). С.137–144.

60. Шусть В. В. Формування професійної відповідальності майбутніх спеціалістів у вищому аграрному навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук . Київ, 2009. 20 с.

61. Щербан Т.Д., Райко В.В. Відповідальність особистості як чинник до професійної діяльності. *Психологічні науки*, Том 2. Вип. 10(91). 2013. С. 235–341.

62. Boone C., Van Olffen, W. & van Witteloostuijn, A. Team locus-of-control composition, leadership structure, information acquisition, and financial performance: A business simulation study : *Academy of Management Journal*, Vol. 48, No. 5 (Oct., 2005), pp. 889–909.

63. Braga Da Silva C. 2022. The Palgrave Handbook of Environmental Restorative Justice. *The Palgrave Handbook of Environmental Restorative Justice*. P.617-642.

64. Davis M. Professional Responsibility. *Business and Professional Ethics Journal*. 18. 1999. 65-87. URL: <https://doi.org/10.5840/bpej19991811>

65. Delacroix S. Professional Responsibility: Conceptual Rescue and Plea for Reform, *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 42, Issue 1, Spring 2022, Pages 1–26, URL: <https://doi.org/10.1093/ojls/gqab010>

66. Ehrlich T. Common Issues of Professional Responsibility. *Articles by Maurer Faculty*. 1987. P.3-14.

67. Jackson S. E., Schuler R. S. A meta-analysis and conceptual critique of research on role ambiguity and role conflict in work settings. *Organizational Behavior & Human Decision Processes*, №36, 1985. P.16–78.

68. Roger J. G. Professional Responsibility Issues in International Law. *American Journal Comp. Law.* №1. 1981. Available at: URL: http://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/305
69. Rotter J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of rein for cement. *Psychologie Monographs.* 1967. № 80. P. 15–24.
70. Sebok A. J. The Rules of Professional Responsibility and Legal Finance: A Status Update (March 24, 2022). *Cardozo Legal Studies Research Paper* No. 671, Wake Forest Law Review, Forthcoming, Available at: URL: <https://ssrn.com/abstract=4065918>
71. Shevchenko N. Professional responsibility of psychologists-practitioners: the characteristics and structure. *Psychological journal*, 5(5), 2019. P.32–44. doi <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.5.3>
72. Wessman F.E., Thayer S., Gorman D.S. The relationship of locus of control and temporal experience. *J. of Genetic Psychology.* 1975. V.1 26. P. 275–279.